

UUSIEN VENÄLÄISTEN UUDET PALVELIJAT

ANNA ROTKIRCH

Kotiapulaisten vaatteita teki Vladis Pelshin vaimo Svetlana. Hän ehdotti heti kynnyksellä, että leninki vaihdettaisiin housuasuun.

– Eihän hän varmaan aja sääriään! Svetlana ilmoitti jyrkästi, ja ase-
tuimme filippiiniläisnaisen jalkojen eteen.

Tämä ei ymmärtänyt venäjää ja hymyili epävarmasti.

– Kyllä ajaa, totesi Svetlana.

Ajattelin, että ehkä filippiiniläisnaisilla ei kasva säärikarvoja, mutta ei tehnyt mieli jatkaa keskustelua aiheesta (...)

Sain filippiiniläisen tuttavan kautta. Erään tunnetun laulajan vaimo perusti välitystoimiston Filippiineille, jonka asukkaita pidetään parhaina kotiapulaisina ympäri maailman, mutta jotkin aukot lainsäädännössämme estivät häntä laillistamasta toimistoaan.

– Pitäisiköhän minun hankkia asu myös hierojalle, ajattelin ääneen.

– Totta kai, Svetlana vastasi vakuuttavasti, – entä onko teillä keittäjä?

– Ei ole. Pudistin päätäni.

Svetlana katsoi minua ylimielisen hämmästyneesti:

– Kuka teillä sitten tekee ruokaa?

– Minä, valehtelin jostain syystä ja hymyilin olkapäitäni kohauttaen kuin pyytäen anteeksi moista hullutusta. (Robski 2005, 205–206.)

Moskovalaisen yläluokan elämäntapoja kuvaava romaani *Casual* oli muutama vuosi sitten myyntimenestys Venäjällä. Kirjailija Oksana Robskin kuuluminen kuvaamaansa eliittiin lisäsi teoksen suosiota: ensimmäistä kertaa tavalliselle lukijalle tarjottiin sisäpiirin jäsenen kuvausta yläluokan, niin sanottujen uusien venäläisten, arjesta. Päähenkilöiden taustalla vilisee heidän henkilökohtaisessa palveluksessaan olevia ihmisiä: siivoojia, hierojia, autonkuljettajia, lastenhoitajia ja urheiluvalmentajia. Uudet palvelijat mahdollistavat uusrikkaiden pitkät työpäivät ja ylellisen elämäntyylin.

Toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa uskottiin, että kotiapulaisen ammatti tulisi kokonaan häviämään. Ajatus ”piioista” yhdistettiin vanhanaikaiseen sääty-yhteiskuntaan. Etenkin pohjoismaisessa sosiaalidemokratiassa pyrittiin sukupuolten ja sosiaalisen tasa-arvon nimessä eroon palkatusta kotityöstä. Yleisesti oletettiin myös, että ruoanlaitto- ja siivousvälineiden tekninen kehitys tekisi kotiapulaisten työt tarpeettomiksi. (Lutz 2002.) Toisin kävi: 1900-luvun lopulla kasvavat tuloerot ja globalisaation vaikutukset ovat kasvattaneet kotiapulaisten määrää. Venäjällä tämä kehitys näkyy erityisen kärjistetysti. 1990-luvulla syntyneen uuden luokkajaon ja työkultuurin myötä lastenhoitajien ja siivoojien käyttö on jälleen nopeasti yleistynyt.

Neuvostoaikana Venäjällä ei juuri ollut kotiapulaisia. Sekä työnantajat että työntekijät kokevat hämmennystä ja epävarmuutta uusissa rooleissaan. Robskin romaanissa ei paljon moralisoida, mutta yllä olevassa lainauksessa minäkertoja on selvästi hieman vaivautunut siitä, että siirtolaisnaista kohdellaan kuin eläintä ja että uusrikkaiden elämäntyyliin ei sovi edes ruoanlaitto.

Tässä artikkelissa tarkastelen paitsi varakkaita myös keskiluokkaisia perheitä ja heidän kotiapulaisiaan. Keskityn siivoojiin ja lastenhoitajiin eli apulaisten tavallisimpiin ja naisvaltaisimpiin toimenkuviin. Puhun työntekijöistä kotiapulaisina, vaikka nimikkeiden välillä voi olla suuria työn arvostukseen ja laajuuteen liittyviä eroja. Kotiapulaisen työ on muun

muassa paremmin palkattua ja vastuullisempaa kuin siivoojan työ, ja lastenhoitaja valitaan tarkemmin kuin siivooja.

Uuden Venäjän ensimmäisiä vuosikymmeniä leimaa uusi, syvä luokkajako, jossa kohtalon kortit jaettiin uudelleen. Ystäväpiirissä yksi saattoi menestyä ja toinen joutua suuriin vaikeuksiin. Tässä tilanteessa kotiapulaisten työstä on tullut yksi naisten selviytymiskeinoista (Jevdokimova 2004). Varsinkin keski-ikäiset naiset voivat tällaisten töiden avulla sijoitua uudelleen työmarkkinoilla, joilla heidän ikäänsä tai vanhentunutta, neuvostoaikeista koulutustaan ei arvosteta.

Siivoojan tai lastenhoitajan sekä hänen työnantajansa suhde rakentuukin tyypillisesti ”uuden venäläisen naisen” ja ”neuvostonaisen” välille. Työnantajana on urasuuntautunut ammattilainen ja työntekijänä nainen, jolla on ollut toinen ammatti, mutta joka yhteiskunnallisten ja yksityisten muutosten myötä päätyy työskentelemään muiden kodeissa. Toinen elää sosiaalista nousua, toinen sosiaalista laskua.

Työsuhteen osapuolet kohtaavat vastakkaisiin suuntiin menevien ”luokkaretkien” risteyksessä. Sosiaalisen liikkuvuuden ja luokkaretken käsitteillä kuvataan yksilön kokemuksia tilanteissa, joissa lapsuuden ja aikuisiän yhteiskuntaluokat eroavat toisistaan (Molin & Ågren 1991; Lawler 1999). Historiantutkija Ronny Ambjörnssonin (1996) elämäkerassa kuvataan, miten oudoilta uuden ympäristön maut ja tottumukset voivat tuntua ja miten menestyjäkin kokee olevansa ulkopuolinen ja vieras uudessa luokassaan. Suomessa Laura Kolbe ja Katriina Järvinen (2007) ovat pyrkineet vilkastuttamaan keskustelua aiheesta teoksellaan, joka käsittelee sekä ”ylöspäin” että ”alaspäin” suuntautuvia luokkaretkiä hyvinvointiyhteiskunnassa.

Olen kiinnostunut erityisesti venäläisten kotiapulaisten ja työnantajien sosiaalisista taustoista ja liikkuvuudesta: Keitä he ovat? Missä elämäntilanteissa ja millaisin asentein he kohtaavat toisiaan? Pohdin myös sitä, miksi kotiapulaisten pestäminen sosiaalisten verkostojen kautta on niin tavallista ja miksi sekä työntekijät ja työnantajat usein suosivat juuri tätä työsuhteiden solmimisen tapaa.

Tutkimus perustuu Pietarissa vuonna 2004 kerättyihin 72 naisen ja kahden miehen syvähaastatteluihin sekä edustavaan kyselyyn. Haastattelut ovat eri yhteiskuntaluokista ja perhetilanteista: he ovat eri-ikäisiä siivoojia ja lastenhoitajia, yksihuoltajia, uranaisia ja kotirouvia.¹ Kuvaan ensin siivoojien ja kotiapulaisten työn muutoksia Venäjällä. Sen jälkeen tarkastelen työnantajien ja työntekijöiden sosiaalista liikkuvuutta ja sitä, miten tämä heijastuu heidän keskinäisiin suhteisiinsa.

”MITÄ JOKA NAINEN OSAA”

Kerran menin niin sekaisin. Niin, että tulen muistamaan sen koko elämän. Miksi? No, koska olen tavallinen ihminen, ilman mitään sellaisia erikoisuuksia. Ja tiesin, että pesusieni on pesusieni. En ollut koskaan nähnyt sellaisia hierontasieniä... Minun piti pestä kylpyhuone. Näin, että siellä oli pesusieni. Otin sen ja pesin. Vaikka se oli ihmiselle tarkoitettu! Työnantajani tuli sitten ja sanoi: ”Kuulkaa Lena, pyytäisin kovasti ettette enää koskisi siihen sieneen.” Hän kertoi, että se on hyvin kallis pesusieni, hierontaa varten. Seisoin siellä ja ajattelin: ”Herrajumala!” Häpesin niin, että halusin vajota maan alle.

Lena on 1960-luvulla syntynyt, toisen sukupolven pietarilainen työläisnainen. Nuoruudessaan hän kouluttautui teknikoksi ja työskenteli sen jälkeen äitinsä kanssa tilapäisenä maalarina eräässä metallialan tehtaassa.

1. Aineisto kerättiin osana Suomen Akatemian rahoittamaa hanketta ”Syntyvyyden kuviot ja perhemuodot”. Haastattelut toteutettiin Pietarin Riippumattoman sosiologisen tutkimuskeskuksen työntekijöiden avulla keväällä 2004. Vastaava tutkija oli professori Elena Zdravomyslova Pietarin Eurooppalaisesta yliopistosta. Haastattelimme 24–42-vuotiaita, ylempään keskiluokkaan kuuluvia naisia, sekä 10 lastenhoitajaa ja 9 siivoojaa, jotka olivat 22–61-vuotiaita. Haastateltavat löydettiin ”lumipallomenetelmällä” sekä internetin työilmoituspalstojen avulla. Teimme myös neljä asiantuntijahaastattelua. Haastattelujen tueksi selvitimme kyselytutkimuksella mm. pietarilaisten naisten kokemuksia lastenhoitojärjestelyistä (Kesseli ym. 2005).

Äiti ei kuitenkaan halunnut tyttärensä tekevän ”sellaista työtä koko elämänsä”, vaan järjesti tälle tuttavien avulla paremman työpaikan samasta tehtaasta.

Perestroikan myötä tehdas joutui vaikeuksiin, ja Lena, josta oli avioeron vuoksi juuri tullut kahden lapsen yksinhuoltaja, menetti työnsä. Lena kertoo kysyneensä: ”Minulla on kädet, mitä käteni osaavat tehdä?” Paluu raskaisiin maalaustöihin ei houkutellut, joten hän ”lähti siitä, mitä jokainen nainen osaa: tiskata, pestä lattioita, siivota”. Hän päätti etsiä siivoojan ja kotiapulaisen töitä. Nuoremman lapsensa, kaksivuotiaan pojan, hän laittoi viikkopäiväkotiin, jonne lapset vietiin maanantaina ja josta heidät haettiin kotiin perjantai-iltana. Näin äidille jäi aikaa ja voimia etsiä töitä.

Lena eteni ensin virallista tietä. Hän vastasi toimistosiivoojia etsiviin lehti-ilmoituksiin ja ilmoittautui sekä työvälytystoimistoon että erityisesti kotiapulaisia välittävään toimistoon. 1990-luvulta lähtien Pietariin on perustettu kymmeniä tällaisia toimistoja (Jevdokimova 2004). Molemmat toimistot olivat kaupallisia, ja Lenan viimeiset säästöt kuluivat niiden välitysmaksuihin. Työtarjojia ei kuitenkaan ilmaantunut.

Epätoivoisena ja rahattomana Lena vieraili vanhalla työpaikallaan. Kun hän kertoi uusista urasuunnitelmistaan, tehtaan johtaja ehdotti, että Lena tulisi siivoojaksi tämän kotiin. Johtaja oli tuttu ennestään ja hän oli tukenut Lenaa erään työpaikkaonnettomuuden jälkeen. Pian johtajan vaimo suositteli uutta siivoojaansa tuttavalleen, ja Lena työskenteli jo kahdelle taloudelle. Siivoojan työt löytyivät siis henkilökohtaisten suhteiden avulla, vaikka Lenan omasta mielestä ”kohtalo tai sattuma tai ehkä yksinkertaisesti vain armas Jumala auttoi”.

Tehtaan johtaja asui kolmiossa, ”tavallisessa meikäläisessä viisikerksisessä talossa”, kuten Lena totesi viitaten yleisiin, Nikita Hruštševin aikana rakennettuihin oransseihin tiilitaloihin. Sosiaalinen ero tehtaan johtajan ja perustason työläisen kanssa ei neuvostoaikana ollut niin suuri, ettei jälkimmäinen olisi voinut tuntea oloaan kotoisaksi toisen asunnossa:

Se oli tavallinen kolmio, meikäläinen neuvostoliittolainen asunto, jossa oli meikäläisiä neuvostoliittolaisia huonekaluja, meikäläisiä neuvostopuhdistusaineita ja neuvostoastioita.

Tosin Lena itse asuu yhteisasunnossa, *kommunalkassa*, jossa keittiö ja WC jaetaan naapureiden kanssa.

Lenan palkka ei ollut iso, mutta se riitti välttämättömiin hankintoihin. Se maksettiin käteisenä ilman verokorttia ja virallista työsopimusta, kuten Venäjällä tällaisissa työsuhteissa miltei aina. Siivoojalle on tapana maksaa kertakorvaus ja lastenhoitajille tuntipalkkaa (tosin lastenhoitoon sisältyy useimmiten myös kevyitä siivoustöitä). Lenan tehtäviin kuului imurointi ja lattioiden pesu, tiskaaminen ja paitojen silittäminen. Vaatteita ei tarvinnut pestä, koska perheissä oli pesukone – asian mainitseminen erikseen kielii siitä, ettei pesukoneen omistaminen ollut mikään itsestäänselvyys. Lenan työtä arvostettiin ja hän viihtyi perheissä. Tosin tiskivuoret ja sotkuiset lattiat saivat hänet epäilemään, että asunnoissa ei siivottu lainkaan hänen viikoittaisten käyntiensä välillä.

Johtajan tuttavaperhe vuorostaan suositteli Lenaa vielä kolmannelle perheelle. Näitä Lena kutsui jo uusiksi venäläisiksi: perheen mies oli Yhdysvalloissakin työskennellyt tutkija, ja vaikka asunto oli vain kaksio, se oli harvinaisen avara ja sijaitsi hyvässä osoitteessa. Tässä kolmannessa työnantajaperheessä Lenalle sattui yllä kuvattu nolostuttava pesusieniselkkaus.

SIIVOOJAN KULTTUURISOKKI

Lena on haastattelemistamme siivoojista se, joka useimmiten itse alleviivasi, miten raskasta hänen oli tottua uusiin elämäntyylihin. Hän oli uskonut hallitsevansa sen, mitä ”jokainen nainen osaa”, mutta törmäsiikin erilaisiin siivoustapoihin. Omaa kotiaan siivotessaan Lena esimerkiksi käytti vain yhdenlaista puhdistusainetta, mutta joutui nyt perehtymään monenlaisiin tuotteisiin. Vaatteitaan hän oli aina silittänyt samalla lailla,

mutta ”tuontivaatteet” ja ”tuontiraudat” edellyttivät eri lämpötilojen käyttämistä, silitysohjeiden pallomerkkien ymmärtämistä ja silitysraudan säätelyä. Lena opetti uusia tapoja parhaansa mukaan, kunnes joutui niin vaativaan tilanteeseen, että totesi ”kotiapulaisen uran loppuneen siihen”.

Kuukausien odotuksen jälkeen apulaisia välittävä toimisto nimittäin tarjosi Lenalle työpaikkaa. Työnantajan lupaama palkka oli yli kaksi kertaa suurempi kuin se, mitä hän sai kolmesta silloisesta perheestään yhteensä. Asunnon koko ja sisustus sekä rikkaiden elämäntyyli olivat kuitenkin niin kaukana Lenan tuntemista tavoista ja elämästä, että hän irtisanoutui muutaman päivän jälkeen.

Koettakaa ymmärtää, olen tavallinen neuvostonainen, asun *kommunalkassa* yhdessä ainoassa pienen pienessä huoneessa. Joudun asuntoon, jonka eteisessä on erillinen, kaakeloitu WC. Se on pelkästään vieraita varten! Pariskunnalla on vielä kylpyhuone ja oma WC:nsä. Kylpyhuoneessa on poreallas ja valtava, kattoon asti ulottuva seinäpeili (...) Työnantajani selitti minulle työtehtäviäni, mutta en pystynyt keskittymään, sillä päässäni pyöri vain kysymys: ”Miten pystyn pesemään tuon peilin?” Kaksi pesuallasta erikseen, käsienpesua varten, peileineen. Pienen väliseinän takana kaksi pesukonetta ja silitysrauta (...) Keittiössä valtavan jääkaapin lisäksi lasinen viileäkaappi, jossa heillä on mehuja ja hyllyt täynnä hedelmiä (...) Kaiken kaikkiaan, kaikki niin kuin pitää.

Kulttuurisokilla viitataan yleensä siihen hämmennykseen, joka syntyy yksilön siirtyessä tutusta kulttuurista vieraaseen. Siihen liittyy ahdistus ja vieraan kulttuurin moraalinen tuomitseminen. Käsitettä ensimmäisenä analysoinut antropologi, suomalaissyntyinen Kalervo Oberg (1954), liitti kulttuurisokin alkuvaiheen hämmennyksen nimenomaan uusien arkisten rutiinien kohtaamiseen: ”kulttuurisokkia edistää tuttujien sosiaalisen kanssakäymisen merkkien häviäminen [kuten]... milloin kätellä ja mitä sanoa, kun tapaamme toisen ihmisen, miten ja milloin antaa juoma-

rahaa, miten antaa käskyjä palvelijoille, miten tehdä ostoksia ...” (Oberg 1954, 1.)²

Oberg painotti, että tietyn maan kansallisen kulttuurin sisällä voi olla erilaisia, muun muassa yhteiskuntaluokkiin liittyviä kulttuureja. Luokkaretkien synnyttämä ahdistus on selvästi sekin eräänlainen kulttuurisokki, joka syntyy kansallisen kulttuurin sisäisistä elintason ja elämäntyylin eroista.³

Lena kertoi kyllä nähneensä ylellisiä asuntoja aikaisemmin television saippuaoperoissa. Hän huomautti että ”kaikki on niin kuin pitää olla”: sisustus vastasi nykymuotia, niin sanottua eurooppalaista tasoa eli *evrostandardia*. Nopea eriarvoistuminen ja erityisesti puhtauden kriteerien muutos olivat kuitenkin Lenalle liikaa. Hän jatkoi siivoojana yksinomaan tuttavuuksien kautta löydettyjen työnantajien kodeissa, vaikka ansaitsi sillä vähemmän.

Aivan kuten vieraan maan kulttuurin aiheuttamassa kulttuurisokissa, vieraan sosiaaliluokan aiheuttamassa kulttuurisokissa on suuret yksilölliset erot ja sen kesto vaihtelee. Muut haastateltavat mainitsevat pienempiä ahdistuksen aiheita, joista useimmiten selvittiin. Siivoojat olivat ihmetelleet missä oikein piti siivota, kun kaikki näytti valmiiksi niin siistiltä. Eräs siivooja hämmentyi ja nolostui, kun työnantaja käski hänen pölyttää sohvatyynyjä; tämä oli hänelle täysin uusi asia. Lastenhoitajat eivät halunneet vaihtaa merkkivaippaa liian usein, koska tiesivät niiden kappalehinnan, mistä työnantajat taas tuohtuivat ajatellessaan lapsen

2. Oberg siis liitti kulttuurisokin nimenomaan palvelijoiden ja työnantajien kohtaamiseen. Samaistuminen yläluokan näkökulmaan voi osittain johtua siitä, että Oberg esitti kulttuurisokkia koskevat ajatuksensa Rio de Janeiron amerikkalaisten naisten kerhon jäsenille pitämässään puheessa.

3. Myös Suomessa juuri asunto voi laukaista kulttuurisokin. Tamperelaisessa työläisperheessä kasvanut Katriina Järvinen (Järvinen & Kolbe 2007, 15) sai ”hysterisen kohtauksen” jouduttuaan helsinkiläiseen porvariskotiin: ”Hulpean jugend-asunnon salit olivat täynnä hillitysti pukeutunutta väkeä nyökyttelemässä toisilleen laseja kilistel-len. Tasaisesta puheesorinasta erottui lauseita ... kuten ’meidän Timo teki omaperäisen valinnan ja aloittikin opinnot Kauppakorkeakoulussa.’”

mukavuutta. Eräs apulainen valitti, että tiskikonetta piti käyttää, vaikka hän mieluummin olisi tiskannut käsin. Myös ulkomaisten pölynimurien käyttö oli haastavaa. Usein mainittiin myös työnantajien hemmotellut lapset, joilla oli uskomaton määrä leluja ja joiden huonoa käytöstä ei saanut moittia. Moni lastenhoitaja myös koki työnantajan viettävän liian vähän aikaa lastensa kanssa. Tässä voi nähdä kulttuurisokille tyypillisiä moraalisen paheksunnan piirteitä.

Venäjällä kotiapulaisia välittävät toimistot järjestävät kursseja, joilla työntekijöitä opetetaan kohtaamaan rikkaiden koteja ja käytöstapoja. Kurssit korostavat ”oikean asennoitumisen” tärkeyttä. Samaa alleviivasi haastattelemamme pietarilaisen välitystoimiston työntekijä. Hänen mukaansa hyvä kotiapulainen on sellainen, joka ei häpeä itseään ja työtään vaan tuntee siitä iloa ja ylpeyttä:

Me haluamme positiivisia kotiapulaisia. Ei sellaista suhtautumista, että minä olen lastenhoitaja ja minua kaikki kohtelevat huonosti ja alentavasti perheessä, teen suuren uhruksen kun menen perheeseen töihin (...) Haluamme tätejä, jotka pitävät tästä työstä, jotka eivät näe siinä mitään häpeällistä.

KOTIAPULAISTEN MUODONMUUTOKSET

Kotiapulaisten työ liikkuu intiimin suhteen ja palkkatyön välimaastossa. Henkilökohtainen luottamus on tärkeää: apulainen on usein ”kuin perheenjäsen” olematta perheenjäsen. Apulaisten työ on myös usein ”kuin palkkatyötä” olematta sitä, sillä työtehtävät, työsuhde ja työstä maksettava korvaus noudattavat työmarkkinoiden yleisiä ehtoja vain harvoin. (Romero 2002.) Pietarilaisen välitystoimiston edustaja korosti, ettei apulaisena oleminen saisi aiheuttaa häpeää. Toisten kotien siivoaminen koetaan kuitenkin helposti alentavaksi tai jopa vaaralliseksi siihen mahdollisesti liittyvän vapauden riiston ja seksuaalisen hyväksikäytön vuoksi. Palkattu kotityö herättää vahvoja tunteita erityisesti Venäjällä,

jossa naisten osallistuminen kodin ulkopuoliseen ansiotyöhön on ollut yleistä ja heidän koulutustasonsa korkea.

Kotiapulaiset olivat sosialismin aikana harvinaisia. Tsaarinajan Venäjällä palvelijat kuitenkin kuuluivat aristokraattien ja porvarisperheiden arkeen aivan kuten muuallakin Euroopassa. Pienellä lapsella oli ensin imettäjä ja sitten hoitaja, *njanja*. Isommilla lapsilla oli kotiopettajia. Eräässä uudessa venäläisessä näytelmässä uusrikas nainen viittaa suoraan tähän perinteeseen kehuessaan lastensa uutta sveitsiläistä kotiopettajaa, jonka isoäidin äiti oli myös aikoinaan ollut guvernanttina Venäjällä. (Ulitskaja 2008, 133.)

Njanjoilla on ollut aivan erityinen asema venäläisessä kulttuurissa. Kun lapsen vanhemmat olivat etäisiä, arkinen läsnäolo ja ruumiillinen hellyys yhdistyivät *njanjoihin*. Ero koski jopa kieltä. 1800-luvun alussa tuleva kansallisrunoilija Aleksandr Puškin oppi venäjää keittiössä *njanjojen* ja keittäjien syleissä, ei vanhempiansa ranskankielisessä salongissa. Lastenhoitajat olivat vailla omaa perhettä ja elivät tiiviissä suhteessa työnantajaan ja palvelijat näitä joskus jopa useassa sukupolvessa. Myös kotiopettaja saattoi tehdä suuren vaikutuksen: bolševikkijohtaja Aleksandra Kollontai sai lapsena tietoa vallankumouksellisista piireistä juuri kotiopettajaltaan (Rotkirch 2005).

Vuoden 1917 bolševikkivallankumouksen myötä yläluokan elämäntyylituhottiin. Ajatus palvelijoista oli sosialismille vieras ja vastenmielinen. Aivan kuten Pohjoismaissa, Venäjällä eli vahvana muisto piikayhteiskunnan riistosta ja muista nurjista puolista. Kommunistit kuitenkin ajattelivat vanhempien tarvitsevan ammattilaisten apua lastenkasvatuksessa ja kodinhoidossa. Ensimmäisen bolševikkihallituksen jäsenenä Kollontai muovasi 1920-luvun perhepolitiikkaa; hän piti porvariston äitien etäistä tapaa hoitaa lapsiaan ihanteellisena. Neuvostoliiton ”uuden arjen” politiikalla pyrittiin aluksi siihen, että valtio siirtäisi vastuun kaikista kotitöistä työläisnaisilta päiväkodeille, ruokaloille ja kouluille. (Kollontai 1922.) Siivouksessa ja ruuanlaitossa näistä tavoitteista luovuttiin nopeasti. Laitostetusta lastenhoidosta tuli sen sijaan pysyvä osa neuvostoarkea.

Noin 60 prosenttia tämän päivän aikuisista pietarilaisista mainitsi käyneensä neuvostoaikana päiväkodissa. Päiväkotien ja vanhempien ohella lapsia hoitivat myös isovanhemmat, jotka kaksi viidestä vastaajasta mainitsi tärkeinä hoitajina. (Kesseli ym. 2005, 48.) Myös yksityisiä hoitajia oli neuvostoaikana jonkin verran. Korkeiden virkamiesten perheissä sekä kotirouvat että palvelijat olivat tavallisia. Tavallisissa kaupunkilaisperheissäkin työskenteli joskus oma *njanja*, joka miltei aina oli maalta kaupunkiin muuttanut nuori nainen. Näin nykyään lastenhoitajana työskentelevä Nina kuvaa omaa lapsuuttaan Omskin kaupungissa 1950-luvulla:

Synnyin juutalaiseen älymystöperheeseen. Äitini opetti puolueen historiaa eri korkeakouluissa. Siskoni syntymän jälkeen perheeseen tuli lastenhoitaja nimeltä Nataša. Hän oli aivan nuori tyttö, korkeintaan 18 vuotta vanha. Hän tuli maalta ja eli kanssamme yhdessä huoneessa *kommunalkassa*. Elimme kaikki samassa huoneessa: isoäiti, isäpuoli, äiti, siskoni, minä ja *njanja* Nataša. Kun siskoni aloitti koulun, Nataša jäi tavallaan kotiapulaiseksi. Sitten hän meni naimisiin ja lopetti meillä.

Tunnettu kirjailija Tatjana Tolstaja (1987) on kuvannut syviä tunteitaan lapsuuden *njanjoihinsa* novellissa ”Rakastaa – ei rakasta”. Muistot 1950-luvun *njanjoista* ovat Tolstajalle edelleen myös kielellinen inspiraatio (Rotkirch 2008). Yksityisten lastenhoitajien käyttö kuitenkin hiipui 1970-luvulla kaupungistumisen myötä. Pidettiin itsestään selvänä, että jokainen (nainen) laittaa ruoat ja siivoaa itse. (Tkatš, ilmestyy.)

Venäläiset lapset ovat edelleen pääosin kunnallisten päiväkotien tai sukulaistensa hoidossa: kyselyaineiston naisista 60 prosenttia ja heidän lapsistaan 57 prosenttia oli käynyt päiväkodissa.⁴ Isovanhempien ja suku-

4. Usein kuulee väitettävän, että ”kaikki” lapset kävivät neuvostoaikana päiväkodissa ja että nyt päiväkoteja on lakkautettu laajamittaisesti. Tämä ei pidä paikkansa; päiväkotipaikkojen suhde lapsilukuun on miltei ennallaan (Ivanov ym. 2006). Myös viikkopäiväkotien käyttö jatkuu, kuten Lenan esimerkki osoittaa.

laisten antamassa avussa oli nähtävissä selvempää laskua: 47 prosenttia vastaajista oli saanut heiltä hoivaa lapsuudessaan mutta vain 38 prosenttia ilmoitti oman lapsen olleen isovanhempien tai muiden sukulaisten hoidossa. Nuoremmat vastaajat olivat käyttäneet uusia, kaupallisia lastenhoitomuoja muita useammin, joskin määrät ovat pieniä: kaksi prosenttia ilmoitti käyttäneensä yksityistä päiväkotia ja neljä prosenttia muuta apua, kuten palkattua lastenhoitajaa. Yksityisen lastenhoitajan palkanneista vastaajista kolme neljästä oli löytänyt apulaisen ystävien, naapureiden tai sukulaisten kautta, tässä tärkeysjärjestyksessä. (Kesseli ym. 2005, 46–47.)

Vaikka harva palkkaa työntekijän kotiinsa, ilmiö on jo kasvanut huomasti sosialismin ajoista. Pietarilainen sosiologi Jelena Zdravomyslova esittää tähän neljä syytä. Ensiksi, keskiluokan perheet pienenevät ja niiden elämäntyyli sekä monipuolistuu että kaupallistuu. Yhteneväisen neuvostoliittolaisen sukupuolisopimuksen rinnalle syntyy uusia tapoja järjestää kotityöt. Toiseksi, isoäitien apu ei ole yhtä itsestään selvää kuin aikaisemmin, sillä isoäiditkin ovat nykyään kauemmin työelämässä, eikä heidän jokapäiväistä apuaan edes välttämättä haluta. Kolmanneksi, etenkin koulutettu väestö haluaa, että pieniä lapsia hoidetaan kotona eikä laitoksissa. Ja neljänneksi, uusi ”villin idän” työelämä vaatii täyttä panosta työntekijöiltä, jotka eivät voi olettaa saavansa säännöllisiä työaikoja, sairauslomaa tai vuosilomia. (Zdravomyslova, ilmestyy.)

Seuraavaksi tarkastelen työnantajien ja työntekijöiden sosiaalista matkaa nykyiseen asemaansa ja sitä, miten tämä matka muokkaa näkemyksiä apulaisista ammattilaisina tai auttajina.

PALVELIJAN YLLÄPITÄMÄ ELÄMÄNTYÜLI

Keskiluokan kotiapulaisten työn tarkoitusta on kuvattu *elämäntyylin ylläpitämiseksi* (Anderson 2000). Tämä sopii hyvin venäläisten varakkaiden kotiäitien elämään. Silloin ei ole kysymys siitä, ettekö työnantaja itse voisi siivota tai järjestää kotiaan niin, että siivottavaa olisi vähemmän. Vaurastuvat perheet hankkivat kuitenkin sellaisia esineitä tai vaikkapa

lemmikkieläimiä, jotka vaativat jatkuvaa huolenpitoa: pikkuveistoksia lasivitriineissä, valkoisia sohvia, pitkäkarvaisia koiria. Näin kodin – tai useampien kotien – sisustus viestii siitä, että sen asukkaalla on varaa sekä hankkia kalliita tavaroita että ulkoistaa niistä huolehtiminen.

Kannattaa muistaa, ettei varakkaiden elämäntyylin synny vaivatta heille itselleenkaan. Työnantajien kohdalla ei kannata puhua kulttuuri-sokista, mutta hekin ovat sosiaalisen nousunsa myötä joutuneet omaksumaan uusia makuja ja tapoja. Länsimaissa sosiaalisen nousun kokeneet naiset kuvaavat, miten mahdollottoman pitkältä ja vaativalta retki keskiluokkaan tuntuu. Aina on pieniä yksityiskohtia, joita he eivät hallitse (he eivät esimerkiksi pidä homejuustosta tai osaa ranskaa) ja jotka paljastavat, etteivät he tunne ”pelin sääntöjä” täydellisesti. (Lawler 1999.) Venäjällä tilanne on toinen, sillä kukaan ei ole lapsuudessaan omaksunut porvarillista elämäntyyliä tai ”hyvää makua”. Yläluokan nainen voi jopa avoimesti kertoa oppineensa paljon siivoojaltaan kuten seuraavassa esimerkissä.

Vuonna 1970 syntynyt Nika avioitui lääkefirmassa työskentelevän miehen kanssa. Ensimmäisen lapsen synnyttyä Nika jäi pois työelämästä ja kiinnostui sisustuksesta. Hän palkkasi siivoojan, joka opetti Nikalle esimerkiksi sen, että kristallikruunujakin tulee pestä ja että jokainen hajuvesipullo pitää kiillottaa erikseen. Nikan miehen yritys menestyi ja perhe muutti ensin kolmioon ja sitten asuntoon, jossa haastattelijan arvion mukaan on ”vähintään seitsemän huonetta, valtava eteinen ja kolme parveketta Nevaan päin.” Nykyään Nika opastaa jokaista apulaista muun muassa siinä, että maljakkojen alta pitää pyyhkiä pölyt. Nika valitti haastattelussa, että hänen on jo vaikeaa löytää vaatimuksiaan vastaavia apulaisia. Hän lienee aiheuttanut monille kulttuurisokkeja, vaikka kymmenen vuotta sitten itse eli tavallista ”neuvostostandardin” mukaista arkea.

Pietarilainen sosiologi Olga Tkatš (ilmestyy) erittelee kahta suhtautumista kotiapulaisiin. Joko heihin suhtaudutaan ammattilaisina tai tuttavallisemmin ”auttajina”. ”Auttajaan” solmitaan ystävyyttä tai sukulaisuutta muistuttava suhde, joka lastenhoitajien kohdalla lähenee perinteistä *njan-jan* asemaa. Ammattilaisia päinvastoin etsitään selkein kriteerein ja usein

välitystoimistojen kautta. Ei liene sattumaa, että *njanjan* rinnalle on ilmestynyt uusi nykyaikaisuutta ja ammattilaisuutta korostava sana *bebi-siter*.

Rikkaimpien työnantajien joukosta löytyi eniten niitä, jotka toivoivat ammattimaista suhdetta apulaiseen. Jotkut työnantajat asettivat selkeät rajat jo työhaastattelussa.

– Onko teillä läheinen tunneyhteys apulaisiinne?

– Ei ole. Ilmoitin heille heti alusta pitäen selkeästi, että en ryhdy sellaiseen. Yritän hyvin selvästi rajoittaa heidän kanssaan viettämääni aikaa, koska muuten voisi loputtomasti istua keittiössä teetä juomassa ja kaiken maailman asioita ja ongelmia pohtimassa.

Mikäli työnantajalla on tällainen asenne, hän kaipaa paitsi mahdollisimman hyvin koulutettua, myös mahdollisimman näkymätöntä ammattilaista. ”Minulla ei ole aikaa keskustella oman lapseni kanssa, miten minulla voisi olla aikaa keskustella hänen hoitajansa kanssa”, tunnettu moskovalainen toimittaja Jelena Hanga totesi radiokeskustelussa (Eho Moskvyy 2004).

Näihin ammattimaisiin ja etäisiin suhteisiin sisältyy kuitenkin suuri määrä virallisen palkan ohella annettuja lahjoja ja apua. Sekä työntekijöiden että työnantajien haastatteluista ilmenee, että on itsestään selvää muistaa toista syntymäpäivälahjalla, järjestää lippu teatteriin, jossa tuttava työskentelee tai vaikkapa lahjoittaa käytettyjä astioita tai vaatteita.

TYÖNANTAJAT ”HEIKOLLA JÄÄLLÄ”

Elämäntyölin ylläpitämisen lisäksi apulaisten käyttö nyky-Venäjäällä merkitsee myös *uranaisen työn mahdollistamista*. Apulaisen työn ansiosta perheen äiti voi tehdä yritysten vaatimia pitkiä työpäiviä ja pitää lyhyitä lomia. Se myös korvaa sen hoivan, jota isoäidit ovat aiemmin tarjonneet. Siivoojan tai lastenhoitajan palkannut nainen ei elä kovinkaan yllälistä

elämää vaan voi itse olla jatkuvassa rahapulassa. Dramaattisin – mutta ei mitenkään epätyypillinen – esimerkki tästä oli 24-vuotiaan Ilonan tapaus. Hän työskentelee yrityksessä, mutta aloitti itse työelämässä siivoojana.

Ilonan lapsuusperheeseen kuului äiti, eno ja isoäiti. Ilonan äiti oli alkoholisoitunut ja isoäiti hoiti vakavasti vammaista sekä väkivaltaista enoa. ”Tietenkään kukaan ei etsinyt minulle minkäänlaisia lastenhoitajia, vartuin itsekseni.” Koulun viimeisellä luokalla Ilona tuli raskaaksi ensimmäiselle poikaystävälleen ja synnytti lapsen.

Kun lapsi oli runsaan vuoden ikäinen, Ilona pani tämän kunnalliseen päiväkotiin ja löysi työpaikan erään yrityksen siivoojana. Puoliso ei juuri ansainnut vaan vietti Ilonan mukaan aikaa omien vanhempinsa tietokoneen äärellä. Pariskunta oli eronnut jo useampaan otteeseen. ”Tekeekö mies jotain lapsen kanssa”, haastattelija kysyi, ja Ilona vastasi:

Hän opetti ajamaan polkupyörällä. Ja luistelemaan. Teatteriin hän ei kanssamme tietenkään tule. Eikä rannalle. Kävelemään? No, varsinkaan aikaisemmin ei voinut kävellä kaksi kertaa ympäri taloa ilman olutta. Miehet ovat varmaan kaikki sellaisia...

Ilona sai toisia tehtäviä työpaikallaan, mutta niistä suoriutuminen edellytti työntekoa ”yötä päivää, päivää ja yötä”. Ilona oli myös päättänyt saada tutkinnon, joten hän opiskeli iltaisin. Päivisin hän teki töitä, edeten – ”tuttavuuksien avulla” – työpaikasta toiseen: ”En halunnut olla koko elämäni siivoojana. Tein huonosti palkattuja töitä, mutta opin MSWordin, Excellin ja sitten asiat alkoivat luistaa.” Haastatteluhetkellä hän oli tyytyväinen sekä työpaikkaansa että palkkaansa, joka on ”kaksi kertaa avomieheni palkkaa korkeampi”.

Koska Ilonan äiti ja isoäiti olivat kuolleet, sairas ja arvaamattomasti käyttäytyvä eno asui usein hänen luonaan. Lapsi oli hoidossa päiväkodissa seitsemään asti illalla; tämän ohella lapsen isän äiti sekä isoäiti auttoivat lapsen hoidossa. Ilona halusi kuitenkin myös palkatun lastenhoitajan. Aina yhtä aktiivisena hän oli autokoulussa, jota pidettiin arki-iltaisin.

Näinä iltoina hoitajan tehtävä oli hakea lapsi päiväkodista kotiin. Lasta piti myös viedä viikoittain uimaan sekä teatteriin. Muista tehtävistä vastaava kotiapulaista Ilona ei kuitenkaan ollut harkinnut, ”vielä”. Rahat säästettiin viikon mittaista lomamatkaa varten lapsen kanssa (”mikäli tänä vuonna saan lomaa”) sekä asunnon kunnostamiseen.

Lastenhoitajan valintaa pohtiessaan Ilona palasi omaan taustaansa ja luokkaretkeensä köyhästä työläisperheestä keskiluokkaan. Kahdesta mahdollisesta hoitajasta toinen oli nuori opiskelijanainen hyvästä perheestä ja toinen sairaan yksinhuoltajaäidin lapsi vailla opiskelupaikkaa. Vaikka ensimmäinen miellytti enemmän, Ilona oli säälin ja samastumisen vuoksi päättänyt palkata jälkimmäisen.

Haastattelemiemme keskiluokkaisten perheen naisten elämä ei Ilonan tilanteesta paljon poikennut. Työssäkävvät kunnianhimoiset naiset kantoivat päävastuun arjen pyörittämisestä, kuten Venäjällä on tapana. Tällaisessa tilanteessa palkattu apu voi olla tietoinen keino etäännyttä perinteisestä venäläisestä perhemallista ja erityisesti sukulaisnaisten valasta ja läsnäolosta omassa elämässä (Ткатš, ilmestyy). Eräs nainen kertoi, että hänen oma äitinsä oli kauhistellut rahan haaskaamista kotiapulaisen palkkaan ja tarjoutunut siivoamaan asunnossa ilmaiseksi. 40-vuotias kolmen lapsen äiti taas kertoi haastattelussa kieltäneensä sekä omaa äitiään että anoppiaan siivoamasta hänen kodissaan:

Määrään itse, tämä on minun asunto! (...) Äiti oppi kauan sitten, mutta sitten anoppi rupesi jotain järjestelemään. Sanoin hänelle: ”Seuraava kerta on viimeinen – nostan valtavan mekkalan!”

Toisaalta palkattu apu pelastaa, kun muuta tukea ei löydy. Jos arki vaatii erityisjärjestelyjä vaikkapa sairaan lapsen tai matkustamista vaativan työn takia tai jos sukulaisten kanssa ei olla väleissä, muita keinoja ei välttämättä ole. Mainosalan pienyrityksen perustanut Svetlana turvautui lastenhoitajaan, koska hänellä on epilepsiaa sairastava poika. Aviomies ei Svetlanan mukaan jaksanut lapsen vaikeaa sairautta vaan otti avioeron. Hän kui-

tenkin painosti Svetlanaa jäämään kotiin lasta hoitamaan. Samoin teki Svetlanan oma äiti, joka itse oli merkittävä tiedenainen ja kävi edelleen töissä. ”Vaikka mies jätti perheen, naisen on hoidettava lapsia kotona! Yhteiskuntamme on hyvin patriarkaalinen, tilanne on aivan villi”, huokasi Svetlana. Hän kertoi rakastavansa työtään ja huomautti, että yritystä varten otettu henkilökohtainen laina myös edellytti menestystä:

Jos lopetan nyt, perhe yksinkertaisesti romahtaa... tilanne on vaarallinen, tunnen koko ajan, että juoksemme hyvin heikolla jäällä.
Jos pysähdyn, jää murtuu.

”Heikolla jäällä” juokseminen kuvaa hyvin näitä tavallisempia uusia venäläisiä naisia – heitä, jotka menestyvät uusilla työmarkkinoilla mutta maksavat siitä korkean hinnan.

Keskiluokkaiset työnantajat eivät toivoneet etäisyyttä itsensä ja palkkaamansa naisen välille, joten tämä oli pikemmin auttajan kuin ammattilaisen asemassa. Läheisyyttä edistää se, että työnantajat olivat usein itse olleet samanlaisissa töissä ja elämänvaiheissa. Apulaista ei kaivattu kristallinkruunua kiillottamaan vaan vammaista lasta hoivaamaan tai avioerolapsen iltoja ilahduttamaan. Kuten eräs nainen asian ilmaisi, hän ei halunnut olla liian tuttavallinen mutta ei myöskään käyttäytyä yhtä kylmästi kuin varsinaiset, rikkaat uudet venäläiset.

”Auttajasta” ei kuitenkaan toivottu ystävää, vaan liian tuttavallinen suhde koettiin miltei poikkeuksesta ongelmalliseksi. Eräs liikemies esimerkiksi katui sitä, että oli lainannut suurehkon rahasumman siivoojalleen tämän matkustaessa kotikaupunkiinsa hautajaisia varten. Hän huomautti, että siivoojalla oli kaksi aikuista lasta, jotka eivät olleet ansioitöissä. Itsensä ”tyhjältä” luonut nainen ajatteli, että auttamalla hän pikemmin esti toista naista auttamasta itseään.

Kuka sitten päätyy siivoojaksi ja lastenhoitajaksi? Useimmiten sellaiset naiset, joiden alta jää on jo murtunut, mutta jotka toistaiseksi ovat pitäneet päänsä pinnalla. Toisten kodeissa työskenteleminen oli selviytymiskeino, kun vanha elämäntapa tai ammatti hävisi yhteiskunnan rakennemuutoksen myötä.⁵

Kotiapulaisena toimimista on työtutkimuksessa usein kutsuttu silta-ammattiksi. Siihen on matala kynnys ja se toimii väylänä kotien ulkopuolisiin töihin. Sata vuotta sitten siivoojana ja lastenhoitajana työskenteli tyypillisesti maalta kaupunkiin muuttanut eurooppalainen nuori nainen. Useimmiten nainen ei jäänyt kotiapulaiseksi vaan meni tehtaaseen töihin, avioitui tai vakiinnutti elämänsä kaupungissa muulla lailla. Vastaavasti tämän päivän Euroopan unionissa apulaisina työskentelevät yhä useammin köyhemmistä maista muuttaneet siirtolaiset, jotka toivovat parempaa elämää itselleen tai viimeistään lapsilleen. (Lutz 2002.) Myös Venäjällä siirtolaisnaiset hakeutuvat kotiapulaisen töihin. He eivät tule kehitysmaista kuten usein EU:ssa vaan entisen Neuvostoliiton eteläisistä tasavalloista kuten Armeniasta, Azerbaidžanista ja Tšetšeniasta.

Marina on 1960-luvulla syntynyt nainen, joka asui kaksikymmentä vuotta Kazakstanissa avioiduttuaan armeijassa työskentelevän miehen kanssa. Perhe eli mukavasti ja kotiäitinä oleva Marina synnytti kaksi lasta. Neuvostoliiton hajoamisen myötä Marinan mies jäi työttömäksi. Hän menetti työsuhdeasuntonsa ja perhe muutti miehen vanhempien luo Pietariin. Marinalla ei ollut virallista lupaa asua Pietarissa, eivätkä hänen appivanhempansa halunneet häntä kirjoille asuntoonsa. Marina työskenteli torimyyjänä ja aviomies alkoholisoitui nopeasti. Kun mies 2000-luvun alussa kuoli, Marina joutui lapsineen asunnottomaksi. Hän pelastui

5. Useissa maissa naiset toimivat siivoojina ja lastenhoitajina saadakseen lisätuloja tietystä elämänvaiheesta, yleensä nuorina aikuisina tai eläkeläisinä. Tavanomainen ”naapurin tyttö” - tai ”naapurin täti” -asetelma on yleinen myös Venäjällä, mutta en käsittele sitä tässä.

tuttavien avulla, sillä hänelle järjestyi lastenhoitajan paikka yksinhuoltajanaisten luona. Vuonna 2004 Marina ansaitsi 6000 ruplaa kuukaudessa, mikä siihen aikaan ylitti esimerkiksi tutkijan kuukausipalkan.

Monilla entisen Neuvostoliiton alueen siirtolaisilla menee huomattavasti huonommin kuin Marinalla. Pääseminen kotiapulaiseksi johonkin perheeseen on onnenpotku verrattuna oleskelulupaa vailla olevan yksinhuoltajan muihin vaihtoehtoihin, kuten toreilla myymiseen ja prostituutioon. Olennainen Marinan onnistumiseen vaikuttanut tekijä oli se, että hän on etniseltä taustaltaan valkoinen ja venäläinen. Venäjällä syrjittää avoimesti niin sanottuja kaukasialaisia tai heiltä näyttäviä ihmisiä. Syrjinnän taustalla on sekä verinen Tšetšenian sota ja terrorismin uhka että perinteinen rasismi. Kaikissa maissa kotiapulaisten markkinoilla on epävirallinen järjestys, jossa työntekijöitä määritellään etnisen ja kansallisen taustansa perusteella. (Anderson 2000.) Etniset venäläiset ovat parhaimmessa asemassa hakiessaan työpaikkaa venäläisistä perheistä. Heidän jälkeensä esimerkiksi armenialaisia naisia pidetään parempina kuin tadžikkinaisia, oletettavasti Armenian kristillisyyden ja tunnetusti tiukan seksuaalimoraalin vuoksi.

Rasismien lisäksi työnantajien suhtautumisessa on myös muita, snobistisia piirteitä. Toimittaja Jelena Hanga kauhisteli radiohaastattelussa koko ajatusta siirtolaisnaisen palkkaamisesta: ”Ajatelkaa nyt jos saa lastenhoitajan jostain kaukaisesta syrjäkylästä tai vielä pahempaa, jostain Ukrainasta tai Moldovasta!” Provinssialueiden naisten oletettu takapajuisuus ja vieras korostus olivat Hangalle erityisen epämieluisia.

SOSIAALINEN LASKUVARJO

Venäläisyyden lisäksi Kazakstanista Pietariin muuttanutta Marinaa auttoi neuvostoaikainen korkea yhteiskunnallinen asema: hänen olemuksensa ja käytöstapansa olivat työnantajien sosiaalisesta maailmasta. Toisin kuin työläistaustaisilla siivoojilla, kulttuurisokin riskiä ei Marinalla ollut. Työläistaustaiset naiset päättyvät ilmeisesti useimmin juuri siivoojiksi.

Haastattelemiemme siivoojien joukossa ei esimerkiksi ollut yhtään korkeasti koulutettua tai ammatillisesti erikoistunutta naista. Lastenhoitajat taas olivat usein entisen keskiluokan tai jopa yläluokan naisia, jotka olivat menettäneet asemansa.

Minulla olleet lastenhoitajat ovat olleet noin 40–65-vuotiaita naisia. Eli he ovat kaikki sellaisia ihmisiä, jotka perestroikan aikana menettivät paikkansa yhteiskunnassa. Kaikki ne ovat yleensä jotain insinöörejä, teknistä koulutusta saaneita, jotka eivät löytäneet uutta paikkaa.

Neuvostoliitossa naisvaltaisia ammatteja edustivat lääkärit, insinöörit, opettajat ja tutkijat, ja näistä ammattilaisista valtaosa menetti entisen toimeentulonsa (Morokvasic 2003).⁶

Venäläisessä kasvatuskulttuurissa arvostetaan erilaisten taitojen opettamista, ja työnantajat etsivät usein korkeasti koulutettuja lastenhoitajia. Kasvatusta, musiikkia tai kieliä opiskelleet ovat erityisen haluttuja lastenhoitajia. Haastattelemamme välitystoimiston työntekijän mukaan heidän hoitajiensa joukossa on erityisesti entisiä opettajia tai lääkäreitä. Aineistostamme löytyy myös entinen näyttelijätär, jolla oli menestyksenkäs ura erään entisen neuvostotasavallan pääkaupungissa. Venäjänkielisen teatterin toiminnan lakattua hän muutti Venäjälle ja kouluttautui lastenhoitajaksi. Toinen esimerkki on entisen puoluejohtajan vaimo, joka sairastuttuaan ja puolison kuoltua ei pystynyt löytämään muita töitä kuin tuttavien lasten hoitaminen. Haastattelimme hänen työnantajaansa, joka itse on menestynyt liikenainen ja otti ystävänsä kohtalon raskaasti:

6. Joidenkin ihmisten luokka-asema aleni myös Suomessa 1990-luvun laman aikana. Esimerkiksi eräs diplomi-insinöörin koulutuksen saanut nainen siirtyi ensin työskentelemään siivoojana ja hankki sitten vanhustenhoitajan koulutuksen (Järvinen & Kolbe 2007, 122). Tämä on kuitenkin Suomessa hyvin harvinaista ja Venäjällä tavanomaista.

Olemme olleet ystäviä kolmekymmentä vuotta. Nuoruudessa lähdimme naisporukalla etelään yhdessä. Hän oli meistä se kaunis blondi, aina yhtä suosittu, ja se, joka sitten pääsi parhaisiin naimisiin. Töitä hän ei koskaan viitsinyt tehdä. Kymmenen vuotta sitten mies kuoli, ja samaan aikaan ystäväni sairastui reumatismiin. Hän näyttää aivan hirveältä... Hampaat ovat pudonneet eikä hänellä ole varaa teettää uusia. Kukaan muu ei ottaisi häntä töihin. Hän siis kuljettaa lastani harrastuksiin ja tekee muita helppoja tehtäviä. Kerran kuukaudessa avaan viinipullon, tyhjennämme sen yhdessä ja muistelemme etelänreissujamme...

MIKSI TUTTAVA ON PARAS?

Kotiapulaisten ja työnantajien suhteet ja taustat näyttäytyvät Venäjällä paljon moninaisempina kuin artikkelin alussa lainattu stereotyyppinen kuvaus moskovalaisen yläluokan filippiiniläisapulaisista antaa ymmärtää. Työnantajat ovat kyllä yleensä kokeneet rajun sosiaalisen nousun, mutta heidän joukostaan löytyi myös tavallisempia, keskiluokkaisia naisia. Miltei kaikki hyvin palkatut työt edellyttävät Venäjällä pitkiä työpäiviä, joista tullaan kotiin aikaisintaan seitsemän maissa. Miesten voidaan hieman kärjistäen sanoa olevan joko vailla työtä ja arjen pyörittämisen kannalta hyödyttömiä tai käyvän ansiotöissä vähintään yhtä paljon kuin naiset. Isoäitien apu ei ole kaikkien ulottuvilla, ja vaikka olisikin, myös isoäidit jäävät taloudellisista syistä yhä myöhemmin eläkkeelle. Lastenhoitajan tai siivoojan palkkaaminen voi myös olla naiselle tapa irtaantua sukulaisnaisten perinteisestä, vahvasta läsnäolosta omassa elämässä.

Kodissa työskentelevien naisten välillä oli myös selviä sosiaalisia eroja. Yleistäen voi sanoa, että työläisnaiset etsivät uutta toimeentuloa siivoojina ja keskiluokasta tippuneet naiset lastenhoitajina. Lastenhoitajat ovat taustaltaan erityisesti koulutettua mutta köyhtynyttä neuvostoälymystöä. He ovat joko maantieteellisiä siirtolaisia tai ”sosiaalisia siirtolaisia”

eli naisia, joiden luokkaretki suuntautuu alaspäin ja joille uusi työ toimii sosiaalista tippumista pehmentävänä laskuvarjona.

Sekä työntekijät että työnantajat etsivät mieluiten apulaista suhteiden kautta. Siivoojan kulttuurisokki on yksi selitys sille, miksi työntekijä voi suosia tuttavuuksien kautta tulleita työsuhteita. Kuten Olga Tkats (ilmestyy, 13) kiteyttää, ”etsimällä tietoisesti töitä tuttavien piiristä siivooja voi pehmentää ’palvelijan’ alistettuun ja riippuvaiseen asemaan liittyviä mielle yhtymiä”. Muutamat siivoojat olivat ratkaisseet ongelman niin, että lähtökohtaisesti suostuivat siivoamaan vain tuttujen luona.

Välitystoimistoihin ei yleensä luotettu. Syyksi esitettiin, että kymmenien uudehkojen toimistojen joukosta oli vaikea valita oikein. Työntekijät pitivät toimistojen välitysmaksuja ja koulutuksia kalliina ja vierastivat myös usein markkinahenkistä puhetta itsensä ”myymisestä”. Työnantajat eivät luottaneet toimistojen tarjoamien työntekijöiden laatuun – voi kuvitella, millainen alussa kuvatun Lenan työnantajan reaktio oli, kun tämä irtisanoutui vain pari päivää työskenneltyään. Kotirouva Nika taas oli korkeine vaatimuksineen niin hankala, että kertoi välitystoimistojen jo varoittaneen toisiaan hänestä. Toimistot eivät myöskään ole vastuussa mahdollisista ongelmista kuten varkauksista tai työntekijän yllättävistä poissaoloista. Tämän lisäksi toimisto on tietenkin tuttavien kalliimpi, joten yleensä vain rikkaimmat työnantajat turvautuivat virallisiin välitystoimistoihin. Kuitenkin myös varakkaimpien naisten joukoissa oli niitä, jotka kertoivat ehdottomasti palkkaavansa vain tuttavien tuttavien.

Luottamuksen merkitys on niin keskeinen, että tuttavuuden perusteella hankittu apulainen päihittää usein välittäjien tarjoaman ammatillisemman työvoiman. Tuttavien suosituksella tulleelta henkilöltä ei tarvitse pyytää henkilöllisyystodistuksia. Hänet saa myös tarvittaessa kiinni, mikä voi olla hyvin hankalaa venäläisissä kaupungeissa, joissa ei muun muassa ole yleisiä puhelinluetteloita. Tämän lisäksi suurissa kaupungeissa koetaan olevan niin paljon vaaroja, ettei lasten voi esimerkiksi antaa matkustaa julkisilla liikennevälineillä omin päin. Yleinen yhteis-

kunnallinen epäluottamus johtaa siihen, että naisen on palkattava toinen nainen vaikkapa viemään lapsi bussilla koulusta harrastukseen.

Henkilökohtaisten suhteiden hyödyntäminen liittyynee ennen kaikkea siihen, että jokaisen menestyneen ihmisen tuttavien joukossa on entisen yhteiskunnallisen asemansa menettäneitä henkilöitä. Nykyinen miljonääri tuntee köyhän ja sairaan naisen, koska he viettivät nuoruusvuotensa yhdessä. Ystävän palkkaaminen voi olla eräänlaista avunantoa, sosiaaliturvan tarjoamista. Voi ennustaa, että luokkajaon vakiintuessa nämä yhteydet häviävät. Muutaman vuosikymmenen kuluttua rikkailla ei ehkä ole mahdollisuutta palkata tuttaviaan kotiapulaisiksi, sillä he eivät enää tunne ketään, joka olisi halukas tehtävään.

LISÄLUKEMISTA:

- Fisher, Lois (1993) *Survival in Russia. Chaos and Hope in Everyday Life*. Boulder: Westview Press.
- Hochschild, Arlie Russell (2000). Global Care Chains and Emotional Surplus Values. Teoksessa I. N. Hutton & A. Giddens (toim.): *On the Edge. Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape, 130–146.
- Lutz, Helma (2002). At Your Service, Madame! The Globalization of Domestic Work. *Feminist Review* 70, 89–104.
- Rotkirch, Anna & Elena Zdravomyslova & Anna Temkina (2007). Who Helps the Degraded Housewife? Comments on Vladimir Putin's Demographic Speech. *European Journal of Women's Studies*, vol. 14:4, 349–357.
- Zdravomyslova, Jelena & Anna Rotkirch & Anna Temkina (toim.) (ilmestyy). *Novyi byt*. Sankt-Peterburg: Jevropejski universitet v Sankt Peterburge.